

Чепелева Н. В.

САМОПРОЕКТУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ У КОНТЕКСТІ ПОСТНЕКЛАСИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Розглянуто проблеми розвитку особистості з огляду на постнекласичний методологічний підхід, який тлумачить особистість як культурний об'єкт, що формується завдяки процесам самотворення, самопроектування та самодетермінації. Показано, що розуміння та інтерпретація соціокультурного та життєвого досвіду сприяють формуванню особистості як дискурсивного суб'єкта, що, своєю чергою, є однією з умов особистісного зростання.

Ключові слова: *постнекласична психологія; самопроектування; психологічна герменевтика; дискурс; наратив; розуміння; інтерпретація.*

Рассмотрены проблемы развития личности с точки зрения постнеклассического методологического подхода, который трактует личность как культурный объект, формирующийся благодаря процессам самосозидания, самопроектирования и самодетерминации. Показано, что понимание и интерпретация социокультурного и жизненного опыта способствуют формированию личности как дискурсивного субъекта, что, в свою очередь, есть одним из условий личностного роста.

Ключевые слова: *постнеклассическая психология; самопроектирование; психологическая герменевтика; дискурс; наратив; понимание; интерпретация.*

The problems of personal development are discussed from the perspective of post-non-classical methodological approach, which construes the personality as a cultural object formed as a result of the processes of self-creation and self-determination. The evidence is given that understanding and interpretation of socio-cultural and life experiences promote forming of the individual as a discursive subject, thus providing one condition of personal growth.

Keywords: *post-non-classical psychology; self-desing, psychological hermeneutics; discourse; narrative; understanding; interpretation.*

Розуміння та інтерпретація соціокультурного й особистого досвіду, закарбування результатів цих процесів у текстовій (наративній)

формі відкриває психологічний простір для розвитку особистості, формування її персональної, соціальної та культурної ідентичності. Крім того, ці процеси ведуть до створення власного внутрішнього світу особистості, власної реальності, що вибудовується як неповторний особистісний твір за допомогою авторського ставлення як до оточуючого, так й до власної особистості, до власної ідентичності. Таке авторське ставлення до себе, власного життя є основою для розвитку здатності особистості до самопроекування, метою якого є створення особистісного проекту, що, своєю чергою, передбачає випрацювання життєвих цілей, програм та стратегій саморозвитку і втілення їх спочатку в особистісному проекті, а потім й у проекті власного життя.

Таке тлумачення особистісного функціонування відповідає методологічному підходу, який отримав назву постнекласичного. Постнекласичний підхід передбачає активне включення до розгляду та дослідження особистості соціально-історичного та культурного контексту. У рамках цього підходу розвиваються такі напрями досліджень, як соціальний конструктивізм (К. Герген, П. Бергер, Т. Лукман та ін.), нарративна психологія (Дж. Брунер, Т. Р. Сербін, В. Барр, М. Уайт, Й. Брокмейер, Р. Хараре, М. Л. Крослі) і нарративна практика (Дж. Фрідман, К. Людвіг, К. Жорняк, К. Калмикова, Е. Мергенталер), дискурсивна психологія (Р. Харре, Дж. Поттер, Д. Едвардс, Дж. Шоттер та ін.). Більшість з них пов'язані з так званим нарративним поворотом у соціальних та гуманітарних науках. Він дозволив розширити предмет дослідження особистості з огляду на те, що когнітивні та інтерпретаційні процеси, результати яких знаходять своє відображення у нарративних (оповідальних) текстах, становлять ядро особистості та її індивідуального досвіду. Дискурсивний аналіз, своєю чергою, привернув увагу до активних міжособистісних та внутрішньособистісних процесів, за допомогою яких людина осмислює історію власного життя.

У межах постнекласичного підходу соціокультурний світ можна розглядати як світ значень, що транслюються культурою та інтерпретуються людьми в їх повсякденному житті. При цьому поведінка людини, ситуація, у якій вона опинилася (точніше, її інтерпретація), задаються насамперед мовою як важливим атрибутом культури. Саме означування реальності, тобто заміщення її певними культурно заданими схемами, дозволяє не лише обдумувати, осмислювати те, що відбувається, аналізувати й переживати ті чи інші події, але й впорядковувати їх, творячи для себе нову психічну реальність, новий досвід.

Психологічна герменевтика, яка розвивається у руслі постнекласичної психології, одним із провідних шляхів розвитку особистості

вважає занурення її у дискурсивний культурний простір. Саме тексти культури є тим семіотичним ресурсом, засобом саморозуміння, що дозволяє особистості осмислити свій життєвий досвід, надаючи їй культурні зразки, норми розуміння та інтерпретації себе і власного життя. У результаті осмислення соціокультурного досвіду, що знаходить своє відображення у текстах культури, людина вибудовує власний особистісний текст (Я-текст), який створює своєрідну культурну канву розвитку, що є базою для розуміння світу, осмислення власного призначення, створення проекту власного життєвого шляху.

Тексти, що створюються у дискурсивному просторі культури, не просто дозволяють закарбувати у соціальній пам'яті найбільш значущі з точки зору культури події, а й дають змогу ранжувати їх за ступенем важливості, наділяти їх оцінювальними характеристиками, а також забезпечувати їхню трансляцію кожній окремій особистості – члену цієї культури. Як наслідок, ті чи інші значущі культурні події починають сприйматися і як частина зовнішнього середовища, і як невід'ємна складова власне людського світу. При цьому дискурсивний простір, з одного боку, є умовою стабільності культури, оскільки створювані у ньому тексти є носіями культурної традиції. З іншого боку, створюються умови для виникнення нових культурних сенсів і, відповідно, породження нових культурних повідомлень.

Отже, тексти, створені культурою, є невичерпним семіотичним ресурсом для самоосмислення та самопроекування, оскільки в них зафіксовані соціокультурні норми, програми, способи освоєння реальності, представлені різні культурно прийнятні варіанти особистісного розвитку та шляхи самоконструювання, а також версії “ідеальної” для цієї культури особистості. Інакше кажучи, тексти культури є одним з універсальних засобів саморозуміння, самоідентифікації та саморозвитку. Насамперед це стосується оповідальних текстів (наративів).

У процесі засвоєння культурних наративів відбувається “вращення” особистості у наративну структуру, оскільки наратив є вираженням перетину індивідуального та соціального полюсів людського життя, дозволяючи на основі осмислення соціокультурного досвіду, співвіднесення його з досвідом особистим вибудовувати власну біографію, власну долю. Наративні шаблони структурування життєвого досвіду стають життєвими шаблонами, згідно з якими структуруються не лише оповіді, але й вчинки людей.

Можна припустити, що, освоюючи тексти культури, особистість розвивається як дискурсивний суб'єкт, що і є основою для засвоєння соціокультурного досвіду, розвитку здатності до самопроекування

через розуміння, інтерпретацію та інтерналізацію основних текстів культури.

Дискурсивний суб’єкт – це суб’єкт, що є певним інтегрованим семіотичним утворенням з центром “Я”, утворення, яке не існує саме по собі поза символічною взаємодією з іншими людьми. Він живе у просторі мовних практик, тобто фактично становить місце зустрічі різних дискурсів [2]. Стаючи дискурсивним суб’єктом, особистість набуває здатності створювати дискурси, а не підкорюватися їм або репродуктивно їх відтворювати. Інакше кажучи, дискурсивна суб’єктність передбачає авторство, тобто здатність виразити себе у тексті. Такий текст отримав назву “я-тексту особистості”. Він будується на основі культурно заданих дискурсивних моделей, найбільш розповсюдженою із яких є наративна модель. Наративна модель передбачає відтворення певної історичної канви життя особистості за законами створення оповіді [2].

Таким чином, особистість можна тлумачити як автора, оповідача та дослідника власного життя, суб’єкта, що намагається віднайти у ньому сенс та порядок. Як зазначає Т. Р. Сарбін, люди, з одного боку, є авторами Я-наративів, з іншого – дійовими особами у просторі цих оповідальних текстів, а отже багато особистісних феноменів є активними наративними реконструкціями [5]. Однією з провідних функцій створення та трансформації особистих історій є підтримка та розвиток ідентичності людини, розвиток уявлень про власне Я, а також здатність ефективнішого розуміння інших людей та продуктивної взаємодії з ними. Причому таке конструювання ідентичності особистості відбувається на основі культурних моделей – прочитаних текстів, оповідей інших людей, образів, поданих у засобах масової інформації тощо.

Процес наративізації сприяє створенню смислового простору особистості, який можна визначити як складне інтегроване психологічне утворення, що є результатом розвитку особистості як активного творця власного життя, по суті, його автора. Цей смисловий простір забезпечує цілісність, автономність та сталість особистості, сприяє збереженню її ідентичності, а також створює умови для самопрезентації та саморозвитку особистості, її захисту від маніпулятивних та будь-яких інших негативних впливів.

Для смислового простору особистості, що є результатом розуміння та інтерпретації життєвого досвіду, характерним є його подієва насиченість, що визначається кількістю подій, інтегрованих, осмислених людиною та відображених в її особистій історії. Маються на увазі події, що стали віхами на життєвому шляху людини, визначили її подальший життєвий шлях.

Смисловий простір розвиненої особистості характеризується також структурованістю та відкритістю, тобто узгодженістю особистих наративів, які вибудовуються у цілісний особистісний твір, особисту історію. Структурованість пов'язана насамперед із встановленням зв'язків між подіями та їх категоризацією за ступенем значимості для людини, що знаходить своє відображення у тексті автонаративу. Неструктурованість проявляється у поєднанні подій різного ступеня значимості або ж взагалі у неструктурованості особистих оповідей. Відкритість смислового простору проявляється у здатності особистості засвоювати та інтегрувати основні сенси соціуму та культури. При цьому важливим є відсутність захисних форм інтерпретації зовнішніх впливів, що призводить до стагнації особистісного розвитку людини.

Близькою до структурованості є й цілісність смислового особистісного простору. Вона визначається спадкоємністю вражень минулого, теперішнього та майбутнього, при якому теперішнє розглядається як природний перехід від минулих подій до майбутніх. При такому сприйманні свого життєвого шляху людина бачить у своїх сьогodнішніх вчинках наслідки минулого досвіду та вплив майбутніх цілей.

З цілісністю смислового простору особистості тісно пов'язана така його характеристика, як широта часової перспективи та ретроспективи. Остання визначається тим, наскільки минулі події впливають на сьогodнішню поведінку людини, тобто наскільки вона усвідомлює минулий досвід та трансформує його у наративний текст. Перспектива визначається тим, наскільки плани, очікування, цілі впливають на реальну поведінку в теперішньому та на її актуальний автонаратив.

Однією з ключових характеристик розвиненої особистості є здатність активно управляти власним смисловим простором. Йдеться про здатність переосмислювати, переструктурувати свій життєвий досвід згідно з мінливими життєвими обставинами, а також відповідно до особистого наративу, життєвих планів, завдань та перспектив особистості. Отже, осмислення особистого та соціокультурного досвіду, розуміння реальності та себе у цій реальності є однією з важливих умов особистісного розвитку.

Спираючись на висловлені вище положення, можна визначити основні шляхи особистісного розвитку в контексті психологічної герменевтики:

- інтерпретація та реінтерпретація особистого та соціокультурного досвіду;
- побудова власної символіки, яка дозволяє створити особистий концепт, міф, оповідь;

- створення на цій основі власної життєвої історії, на основі особистих наративів, концепцій, міфів;
- вибудовування власного особистісного та життєвого проєктів як основи подальшого розвитку.

Отже, осмислення особистого та соціокультурного досвіду, розуміння реальності та себе у цій реальності є однією із важливих умов особистісного розвитку. Д. О. Леонтьєв розглядає ці процеси як герменевтичне завдання, однією із характерних особливостей якого є розщеплення розуміння реальності іншого і реальності загалом, з одного боку, та розуміння себе, своєї власної реальності, з іншого – “екстрарозуміння” та “інтразрозуміння” [1].

Соціокультурні наративи створюються, функціонують та транслюються у дискурсі. Саме занурення у дискурс створює необхідний семіотичний та комунікативний простір, що забезпечує дію основних механізмів розуміння та інтерпретації особистого досвіду (насамперед, семіотичного та комунікативного) [3], а також можливість породження та присвоєння соціокультурних наративів. Крім того, семіотичний та комунікативний простір є умовою формування ментальних просторів особистості, які, своєю чергою, є середовищем для формування особистих наративів. Більш того, як зазначає В. М. Розін, дискурси – це індивідуальні умови соціалізації та розвитку людини, і всі її психічні та культурні якості сформовані та конституційовані у певних дискурсах [4].

На основі викладених вище методологічних положень нами була визначена специфіка розуміння особистості, здатної до саморозвитку та самопроєктування, яка складається з таких характеристик:

– Контекстуальність, чуттєвість до соціокультурних впливів, зануреність у соціокультурний контекст. Ця характеристика співвідноситься з такою ознакою досвіду, як діалогічність. Вона формується у результаті виходу за межі індивідуального безпосереднього досвіду, що, своєю чергою, дозволяє розширити межі досвіду та збагатити його новими сенсами. Якщо звернутися до функцій наративу, виділених нами раніше [3], то можна сказати, що ця характеристика особистості забезпечується смислопороджувальною та інтерпретативною функціями і формується у результаті не лише інтерпретації, а й розуміння досвіду, синтезу нових сенсів, що здійснюється в результаті діалогу як внутрішнього, так й діалогу з іншими людьми, а також творами культури. У тексті наративу ця характеристика особистості представлена у вигляді соціокультурного контексту, “слідів” цитувань, культурних ремінісценцій, наявності дійових осіб, що взаємодіють між собою, різних смислових позицій та їх зіставленням в оповіді.

– Відкритість світу, довіра до нього, яка є результатом осмислення минулого досвіду та його спрямованості на майбутнє. Основною функцією наративу, що забезпечує цю характеристику особистості, є розвивальна, яка базується на результатах усвідомлення, осмислення особистістю власного життєвого та соціокультурного досвіду. Це, своєю чергою, дозволяє особистості конструювати себе, власну ідентичність, а також створювати життєві плани, програми, бачити життєві перспективи та діяти відповідно до них. Визначити цю характеристику досвіду можна за наявності у тексті автонаративу таких ознак, як незавершеність, відкритість, наявність у його змісті майбутніх цілей, очікувань, домагань та перспектив.

– Гнучкість, динамічність ментальної моделі світу, здатність її відгукуватися на зовнішні впливи й перебудовуватися відповідно до змін соціокультурного контексту. Співвідноситься з такими ознаками досвіду, як відкритість, контекстуальність та діалогічність. Ця характеристика особливо важлива у зв'язку з тим, що для сучасного суспільства все більш вираженою є тенденція до заміни соціальних та культурних норм певними соціальними практиками. Це, своєю чергою, означає, що культурні та соціальні метанаративи все більше заміщуються наративними практиками, тобто у сучасному соціокультурному просторі метарозповіді (метанаративи) поступаються місцем оповідуванню (рассказыванию) як наративному процесу. Тому ми маємо розвивати в особистості наративну компетентність, тобто здатність здійснювати ці наративні практики та вибудовувати на їх основі проекти особистісного зростання.

– Усвідомлення унікальності, своєрідності власного життя, розгляду його як неповторної особистої історії, вписаної при цьому в соціокультурний та історичний контексти. Співвідноситься з такою ознакою досвіду, як самоцінність, і формується завдяки оцінювальній функції наративу, яка дозволяє узгоджувати цінності особистості, соціуму і культури та трансформувати їх у власні ціннісні орієнтації, формуючи тим самим відчуття самоцінності власної особистості. Виражається наявністю у тексті автонаративу оцінювальних характеристик, а також у його цілісності та несуперечливості.

– Відносна незалежність від зовнішніх впливів при збереженні поваги до чужих життєвих історій та усвідомленні свого включення у соціокультурний контекст. Співвідноситься з такою ознакою досвіду, як самототожність, що створюється завдяки конституювальній функції наративу. Остання дозволяє усвідомити себе, свій досвід, вибудувати власну Я-концепцію, базуючись на культурних, сімейних та особистих

історіях, а також діяти відповідно до цих уявлень. Зовні виражається у явно вираженому авторстві (авторській позиції) тексту автонаративу.

– Вміння вибудовувати історію власного життя як неповторний відкритий особистісний твір. Ця характеристика співвідноситься з такою ознакою досвіду, як несуперечливість, і створюється завдяки захисній функції наративу. Ця функція дозволяє людині ніби відсторонитися від негативних переживань, перевести спогади про травмуючі події у зовнішню історію, тим самим трансформуючи її у більш продуктивну історію, узгоджуючи таким чином травматичні та нетравматичні фрагменти досвіду, роблячи його несуперечливим. Якщо ж людина постійно “переживує” одні й ті ж теми, використовуючи тільки ті інтерпретаційні схеми, що дозволяють створити царину релевантності, яка виключає травмуючі фрагменти досвіду, то досвід зовні може виглядати як несуперечливий, однак, при цьому бути стагнуючим, таким, що перешкоджає особистісному зростанню людини. У тексті автонаративу знаходить своє відображення у таких його характеристиках, як зв’язність та цілісність.

Таким чином, осмислення соціокультурного та особистого досвіду дає можливість людині брати на себе відповідальність за власне життя, стаючи не лише його автором, а й творцем самої себе. Авторство, що базується на процесах інтерпретації та реінтерпретації життєвого досвіду, передбачає створення проекту “Я” та постійне його відображення, перевизначення, добудовування у дискурсі, насамперед в автонаративах, які, асимілюючись у смисловий простір особистості, створюють неповторну життєву історію. Це, своєю чергою, передбачає постійну інтерпретацію, осмислення особистістю власних життєвих ситуацій, подій, своєї поведінки у них та відтворення результатів цих процесів у наративних текстах. Саме так створюється наративний простір, який за допомогою процедур інтерпретації трансформується у смисловий простір особистості.

Отже, особистість у процесі розвитку бере на себе відповідальність за власне життя, стаючи, по суті, не лише його автором, а й творцем самої себе. Авторство і є характеристикою зрілої особистості, що осмислила себе, власний життєвий досвід та створила на цій основі свій особистісний проект і здатна розвиватися у напрямі реалізації цього проекту.

Провідними дискурсивними форми, у яких може втілюватися проект “Я”, є наративи, міфи, легенди про себе, особистісні концепції, що створюють різноманітні “версії себе потенційного”, програмуючи таким чином власний особистісний розвиток. При цьому,

створюючи власний особистісний та життєвий проекти, людина ставить перед собою “завдання на смисл”, у процесі розв’язання якого створює власну ментальну модель світу і самої себе, вибудовує власні життєві стратегії.

Інакше кажучи, самопроекування – це завдання для самої особистості (насамперед завдання на смисл), у процесі розв’язання якого людині слід осмислити себе, власну життєву ситуацію та перспективу, переглянути свою позицію у ціннісно-сміслових координатах, не лише інтерпретуючи та реінтерпретуючи свій життєвий досвід, а й саму себе. Своєю чергою, реалізація особистісного проекту спрямована на впорядкування та визначення самого себе не лише для самоздійснення у соціальному світі, а й для саморозвитку, вибудуванню власних канонів, нормативів, цінностей. Обраний проект стає “смісловою домінантою”, базисним центром смислоутворення, визначаючи значимість усього, що відбувається з людиною, та відкриваючи перспективи подальшого особистісного зростання.

Таким чином, розвиток особистості у межах постнекласичного герменевтичного підходу передбачає формування здатності до самоосмислення та осмислення світу через засвоєння основних культурних дискурсів, розуміння та інтерпретацію життєвого досвіду, а також вміння переосмислювати, трансформувати власний життєвий досвід залежно від мінливих зовнішніх обставин, а також життєвих планів, завдань та перспектив особистості. Велику роль у цьому процесі відіграють дискурсивні практики, які дають можливість людині вибудовувати власну психічну реальність, власний життєвий проект залежно від соціокультурного та особистісного контексту.

Література:

1. Леонтьев Д. А. Понимание смысла и смысл понимания / Д. А. Леонтьев // Понимание: опыт мультидисциплинарного исследования / под ред. А. А. Брудного, А. В. Уткина, Е. И. Яцуты. – М. : Смысл, 2006. – С. 20-27.
2. Масиенко Ю. О. Структурно-динамічні ознаки “я-тексту” особистості / Ю. О. Масиенко: Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук. – К., 2006.
3. Проблеми психологічної герменевтики / за ред. Чепелевої Н. В. – К. : Міленіум, 2004. – 276 с.
4. Розин В. М. Личность как учредитель и менеджер “себя” и субъект культуры / В. М. Розин // Человек как субъект культуры. – М. : Наука, 2002. – С. 42-112.
5. Сарбин Т. Р. Нарратив как базовая метафора для психологии / Т. Р. Сарбин // Постнеклассическая психология. – 2004 – № 1. – С. 6-28.